

ЕКОЛОГІЧНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

В контексті вимог сталого розвитку, принципів Глобального договору ООН розглянуті. актуальні теоретико-методичні та практичні питання дослідження екологічного підприємництва. Висвітлені його сутність і класифікації видів. Сформульовані пропозиції щодо активізації розвитку "зеленого" бізнесу в Україні.

Ключові слова: екологічне підприємництво.

In the context of the sustainable development requirements, United Nations Global Compact principles current theoretical-methodological and practical issues of ecological entrepreneurship research are considered. Its nature and classification of the types are described. Proposals to activate the development of "green" business in Ukraine are formulated.

Keywords: ecological business.

Постановка проблеми. Починаючи з 50-х років минулого століття, початку "агресивного" природокористу-

вання, в Україні спостерігається тенденція до погіршення стану навколишнього природного середовища, заги-

белі людей та економічних втрат внаслідок виникнення природних надзвичайних ситуацій та катастроф – стихійних явищ метеорологічного, гідрологічного та геологічного характеру. Виснажуються природні ресурси, мало використовуються природо – зберігаючі технології, низька екологічна культура, не вистачає кваліфікованих кадрів. У 2010 р. країна за індексом екологічних досягнень, який розраховується за 25-ма показниками-критеріями з урахуванням якості та використання природних та інших ресурсів, сировини, матеріалів (повітря, вода, ґрунт, пестициди, отрутохімікати, добрива тощо), займала лише 87 місце серед 163 країн світу [1, с. 15, 16]. Для подолання екологічної кризи, покращення екологічного стану довкілля, раціонального використання ресурсів постала нагальна потреба реального переходу на шлях сталого розвитку, який вже обрали розвинені країни світу. Кроком до цього шляху є розробка та прийняття у грудні 2010 р. Основних засад (Стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиріччя прогресивні науковці і практики у світі та в Україні вважають першочерговим завданням забезпечення збалансованого розвитку цивілізації, яке визначено перспективою XXI століття і навіть третього тисячоліття. Серед сучасних учених-економістів ідеєю сталого розвитку, екологічної, "зеленої" економіки, екологічного підприємництва, екологічної освіти присвятили праці: Базилевич В.Д., Буркинський Б.В., Галушкіна Т.П., Геєць В.М., Гринів Л.С., Вальтер Д., Мельник Л.Г., Реутов В.Є., Шевчук В.Я., Шоган Г.І та інші. Вони дослідили актуальні проблеми еколого-економічної теорії, розробили методологічні та концептуальні засади сталого розвитку, висвітили сучасні парадигми економіко-екологічного управління, обґрунтували місце "зеленої" економіки, економічної освіти в контексті глобальних трансформаційних зрушень, екологічних викликів в Україні і в світі [1 – 7].

Постановка завдання. Необхідною умовою та важливою складовою подальшого соціально-економічного та екологічного розвитку суспільства виступає екологічне підприємництво ("зелений" бізнес). Проте воно недостатньо досліджене як в Україні, так і в світі. Це стосується, насамперед, питань місця екологічного підприємництва в реалізації концепції та стратегії сталого розвитку, трактування та законодавчого визначення його сутності, видів, критеріїв ідентифікації, особливостей статистичного обліку, економічного аналізу тощо. Тому метою цієї статті є удосконалення та подальший розвиток теоретичних, науково-методичних та практичних засад дослідження екологічного підприємництва. Завдання полягають у розгляді екологічного підприємництва крізь призму цілей сталого розвитку, принципів Глобального договору ООН, у висвітленні його сутності та класифікації видів, визначенні позиції щодо критеріїв продукції, робіт, послуг природоохоронного призначення, а також у формулюванні пропозицій щодо активізації розвитку "зеленого" бізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заклик до всіх країн світу перейти на шлях стійкого розвитку, як відомо, вперше прозвучав у 1992 р. на міжнародній конференції ООН по навколишньому середовищу та розвитку в Ріо-де-Жанейро, на якій було прийнято "Порядок денний на XXI століття". У цьому важливому документі вказувалося на необхідності гармонійного поєднання усіх економічного, соціального та екологічного компонентів розвитку, як засад переходу до збалансованого природокористування у всіх без виключення країнах світу та на всіх рівнях управління. Передумовою

до цього стало значні протиріччя між зростаючими потребами населення і занепадом, деградацією довкілля.

Під терміном сталий розвиток (анг. *Sustainable development*) розуміють розвиток, при якому досягається баланс між потребами сучасних і майбутніх поколінь за обов'язкових умов існування безпечного і здорового довкілля. Мета сталого розвитку, за визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, є задоволення потреб суспільства без загрози здатності майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Цей розвиток передбачає не тільки дотримання вимог щодо захисту довкілля, а й соціальної справедливості, недопущення расової дискримінації. Отже, необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства та важливою обов'язковою складовою корпоративної соціальної відповідальності бізнесу є, крім економічної і соціальної, екологічна відповідальність. Про це, зазначено в Глобальному договорі ООН. Він розроблений, виходячи з ініціативи Генерального секретаря ООН Кофі Аннана (1997-2007), проголошеної у 1999 р. на Світовому економічному форумі в Давосі. У зазначеному договорі сформульовано десять універсальних принципів щодо прав людини, трудових відносин, екологічної відповідальності та протидії корупції. В цілому вони спрямовані на втілення прогресивних стратегій ведення бізнесу. Третина з вищевказаних принципів (з 7-го по 9-й) екологічні і стосуються розвитку ведення та розвитку екологічного підприємництва:

- ділові кола повинні дотримуватись превентивного підходу до екологічних проблем;
- ділові кола повинні здійснювати ініціативи, спрямовані на підвищення відповідальності за стан навколишнього середовища;
- ділові кола повинні сприяти розвитку та поширенню екологічно безпечних технологій [8, с. 2]

Поставлено завдання підвищити відповідальність ділових кіл за здійснювану екологічну політику, яка повинна носити упереджувальний характер в частині недопущення шкоди довкіллю, бути спрямована на збереження репутації підприємств, організацій, приватних підприємців та громадян із дотримання законів, виконання зобов'язань з природоохоронної діяльності. Важливим завданням є також проведення демонстраційної та активної пропагандистської роботи по застосуванню сучасних безпечних з екологічної точки зору технологій виробництва й обслуговування, обґрунтуванню доцільності, висвітленню переваг їх застосування та шляхів впровадження.

Рух та ініціативи по розвитку зеленого бізнесу набирають все більших обертів у світі, змінюється концепція його ведення. Так, в економічно розвинених країнах світу, зокрема у США, Німеччині у боротьбі з забрудненням атмосфери змінилися пріоритети. Головні програми спрямовані не на введення в дію очищеного обладнання, як це було донедавна, а на створення екологічно чистих технологій. Положення Глобального договору ООН знайшли широкий відгук і визнання в суспільстві. Сформувався ціла мережа учасників Договору кількістю понад 6,7 тис. із 130 країн світу. Функціонують майже 80 локальних мереж Глобального договору у різних країнах світу.

В Україні Глобальний договір офіційно започаткований у квітні 2006 р. Вже в 2009 р. в країні налічувалося 142 учасники Глобального договору, які приєдналися та розділяють його принципи, що в 3,1 рази більше, ніж у 2006 р. – всього 46 [9, с.2]. Основну частину учасників складають представники малого та середнього бізнесу (44%), компанії (42%), громадські організації (33%), бізнес-асоціації (15%) – табл. 1.

Таблиця 1. Кількість і структура учасників мережі Глобального договору в Україні у 2009 р.

Учасники	Кількість, один.	Частка, %
Представники малого і середнього бізнесу	44	31,0
Компанії	42	29,6
Громадські організації	33	23,2
Бізнес-асоціації	15	10,6
Урядові установи	3	2,1
Профспілки	3	2,1
Освітні інституції	2	1,4
Разом	142	100,0

Серед учасників Глобального договору можна назвати такі: Американська Торговельна Палата в Україні, Донецька торговельно-промислова палата, Група компаній "Фокстрот", ЗАТ "Оболонь", Миколаївський глиноземний завод, Комерційний банк соціального розвитку "Укрсоцбанк", Міжнародний благодійний фонд "Україна 3000", Міжнародна фінансова група, Група компаній "Воля", "ГрінКо Груп", "Сіменс Україна", Nemiroff Холдинг, ВАТ "Чернігівське хімволокно", Індустріальний союз Донбасу, Інститут сталого розвитку громад, Служба економічної безпеки, Федерація профспілок України, ТОВ "Мегамарект", Торгово-промислова палата України, Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України, Український союз промисловців та підприємців.

Це свідчить про тенденцію до зростання інтересу, активізацію ініціатив компаній та інших організацій щодо втілення стратегій відповідального ведення бізнесу. Дотримуючись екологічних принципів Глобального договору, його учасники можуть мати значні конкурентні переваги, а саме:

- покращення ділової репутації та іміджу;
- забезпечення сприятливого інвестиційного клімату, підвищення інвестиційної привабливості;
- активізація інноваційної діяльності, підвищення мотивації до впровадження інновацій;
- кращі, безпечніші умови праці і проживання працівників;
- підвищення довіри з боку споживачів, акціонерів;
- економія витрат виробництва, реалізації продукції, на надання послуг, переробку та утилізацію відходів;
- раціональне використання ресурсів та енергії;
- зменшення екологічних ризиків;
- відсутність або зниження розміру екологічних штрафів.

Розвиток екологічно орієнтованого бізнесу є одним із перспективних шляхів покращення екологічного стану, вирішення проблем раціонального використання природних ресурсів та підвищення добробуту громадян в Україні. Він відіграє все більшу й більшу роль в економіці економічно розвинених країн світу. За розрахунками зарубіжних учених, обсяг реалізації продукції екологічного підприємства на світовому ринку зріс за 1990-2000 рр. з 210 до 320 млрд. дол. США, або більше, ніж півтори рази, а в 2010 р. – повинен досягти вже 570 млрд. дол. США [10]. За іншими оцінками, нині ємність екологічного ринку вже перевищує 500 млрд. дол. США.

Поштовхом для розвитку, насамперед, в розвинених зарубіжних країнах, нового напрямку підприємницької діяльності – екологічного підприємництва, яке нині динамічно розвивається та характеризується стійким зростанням продажу природоохоронної продукції та технологій, виступив складний екологічний стан. Саме підприємництво покликане втілити в життя концепцію сталого розвитку шляхом формування та розвитку ринку екологічних товарів, робіт та послуг та здійснення інших економічних, організаційних заходів, які дозволять досягти узгодження економічних та екологічних інтересів і

потреб суспільства. Внесок екологічного підприємництва у ВВП країн "Великої вісімки" оцінюється на рівні 10-24%. Щорічний її обсяг складає, за оцінками фахівців, у США майже 37 млрд. доларів, в Японії – 30, Німеччині – 20, Франції – 10 млрд. доларів США. Ринок екологічних послуг в країнах Східної Європи, включаючи й СНД, оцінюється у 20 млрд. доларів США, а в Чехії, Угорщині та Болгарії – перевищує 600 млн. доларів.

Нині ні в науковій, ні в нормативно-правовій літературі немає єдиного чіткого трактування терміну екологічне підприємництво. В Господарському кодексі України (Глава 4 "Господарська комерційна діяльність (підприємництво)", ст. 42 "Підприємництво як вид господарської діяльності") наводяться лише загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності (підприємництва) на території держави [11]. Більшість науковців і практиків під екологічним підприємництвом розуміє вид підприємницької діяльності щодо виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення, яка здійснюється з метою охорони довкілля. За визначенням Європейської комісії ЄС, *екологічне підприємництво* – це виробництво товарів та надання послуг по вимірюванню, попередженню, обмеженню або усуненню екологічної шкоди, ліквідації відходів та зниженню рівня шуму, а також екологічно чисті технології, застосування яких мінімізує використання сировини та забруднення довкілля. При цьому слід мати на увазі, що до продукції, робіт, послуг природоохоронного призначення належить продукція, роботи, послуги, які прямо чи опосередковано сприяють покращанню або збереженню довкілля та відтворенню природних ресурсів. *Роботи природоохоронного призначення* включають у себе всі види підприємницької діяльності, пов'язані з використанням продукції природоохоронного призначення. *Послуги природоохоронного призначення* являють собою діяльність, результати якої забезпечують використання продукції природоохоронного призначення.

Екологічне підприємництво має такі *характерні риси*:

- цільова установка – гармонізація взаємовідносин людини і природи, охорона довкілля;
- основна діяльність – виробництво продукції, виконання робіт та надання послуг спеціального природоохоронного призначення;
- зв'язок діяльності з раціональним використанням, збереженням, відновленням та охороною природних ресурсів, екологічною безпекою;
- критерій діяльності – безвідходність виробничих процесів;
- основний напрям розвитку – екологічна якість продукції, робіт, послуг;
- розвинена наукова складова екологічної діяльності (використання результатів сучасних наукових досліджень, методик, інструментарію, технологій тощо);
- запровадження екологічного менеджменту з урахуванням специфіки та потреб екологічного виробництва;
- екологічна освіта та культура кадрів;

➤ функціонування ринку екологічної продукції, робіт, послуг;

➤ функціонування суб'єктів підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми власності та господарювання;

➤ діяльність в рамках діючого законодавства, у тому числі екологічного.

Суб'єктами екологічного підприємництва є юридичні особи незалежно від організаційно-правових форм власності, фізичні особи, які здійснюють підприємницьку (господарську) діяльність без створення юридичної особи та інші, передбачені законодавством України, суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють виробництво продукції, виконання робіт та послуг природоохоронного призначення

Нині ні на міжнародному, ні на вітчизняному рівні не визначено чіткі єдині критерії, склад продукції, робіт, послуг природоохоронного призначення за видами, а також не розроблена їхня класифікація. Вони не виділяються окремими позиціями в статистиці як екологічне підприємництво, екологічний вид діяльності. В різних країнах до цієї продукції причисляють і різні види, побутових і споживчих товарів і послуг, зокрема: холодильники та аерозолі з пониженим вмістом хлорфторвуглеводів, продукти харчування, пральні порошки, які не містять хімічних добавок, а також біотехнології й нетрадиційні джерела енергії. Наприклад, в Японії сюди входять сучасні технології по використанню сонячної енергії.

Невирішені науково-методичні, облікові проблеми не дають змоги застосувати чіткі критерії віднесення до екологічно чистої продукції технології по збереженню довкілля. Легше ідентифікувати технології по прямій боротьбі із забрудненням, проте значно важче прослідкувати, наприклад, нові види продукції, технології, про-

мисловий дизайн, рекламу тощо, які розроблені з урахуванням природоохоронних вимог. Їх, здебільшого, відносять до складу різних галузей промисловості, а не до екологічної індустрії. Ця методична невизначеність поки що не дає змогу точно кількісно виміряти та оцінити ємність екологічного ринку. В Україні, на жаль, не ведеться обліку екологічного підприємництва. Тому на практиці часто виникає запитання, які підприємства, організації належать до екологічно орієнтованих? На нашу думку, критеріями повинні виступати:

➤ закріплення в статуті підприємства, організації як основної мети діяльності виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення;

➤ виконання національних і регіональних екологічних та природно-ресурсних програм державного замовлення;

➤ випуск продукції, реалізація робіт та послуг, які відповідають потребам охорони природи та відновлення ресурсів;

➤ переважання питомої ваги продукції, робіт, послуг природоохоронного призначення у загальному обсязі виробництва. За деякими оцінками, частка цих продукції, робіт та послуг повинна складати не менше 75% загального річного обсягу виробництва у вартісному виразі.

В останні роки активно формується та розвивається ринок екологічно чистої продукції, який охоплює, практично, всі сфери виробництва товарів, робіт і послуг. Підприємницька діяльність екологічного спрямування може здійснюватися у багатьох видах, які можна згрупувати за їх роллю та функціонально-господарським призначенням (табл. 2).

Таблиця 2. Види підприємницької діяльності екологічного спрямування за роллю та функціонально-господарським призначенням

Вид діяльності	Зміст
Маркетингова	вивчення потреб природокористувачів за видами виробництв у природоохоронному обладнанні, приладах, матеріалах та інших матеріально-технічних ресурсах
Науково-дослідна, дослідно-конструкторська та нау-хау	розробка та отримання сучасних технічних, економічних, управлінських і інших знань, відомостей для здійснення природоохоронної діяльності
Інженерно-консультаційна	надання консультаційних та інформаційних послуг з підготовки та здійснення комплексного інжинірингу при спорудженні природоохоронних об'єктів
Ліцензійна	передача, продаж, надання за ліцензією природоохоронних технологій, обладнання, приладів, матеріалів та інших видів матеріально-технічних ресурсів для здійснення природоохоронної діяльності
Лізингова	операції з придбання та використання природоохоронного обладнання, приладів та інших видів рухомого та нерухомого майна, що є об'єктом лізингу, та передача його лізингоодержувачу
Регулююча	регулювання клірингових поставок на ринку екологічного обладнання
Ремонтно-технічна	установка, технічне обслуговування та ремонт контрольно-вимірювального та іншого обладнання природного призначення
Біржова	придбання природоохоронного обладнання, приладів, матеріалів та інших матеріально-технічних ресурсів
Сервісна	послуги природних територій та об'єктів, що охороняються (екологічний туризм)
Охорона та оздоровлення довкілля	рекультивация, відновлення, проведення інших природоохоронних та оздоровчих заходів
Стандартизація, сертифікація	роботи та послуги у сфері сертифікації, методологічного забезпечення товарів, процесів, технологій, обладнання, матеріалів, сировини, об'єктів оточуючого середовища за екологічними параметрами
Експертно-аудиторська	Здійснення оцінки впливу на оточуюче середовище, екологічної експертизи, екологічної паспортизації, економіко-екологічного аудиту, підготовчих робіт для отримання дозволу на природокористування
Банківська	пов'язані з фінансуванням та кредитуванням природоохоронної діяльності
Страхова	послуги екологічного страхування, перестраховування і соціального страхування
Юридично-правова	правове і консалтингове обслуговування з питань охорони довкілля
Інформаційна	інформаційне забезпечення з питань екології, охорони довкілля та природокористування
Навчальна	екологічне навчання, підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів

Існує також класифікація видів екологічної підприємницької діяльності, згідно якої вони розподілені на 4 групи: за видами екодеструктивних процесів, що запобігаються завдяки відповідній діяльності; за компоне-

нтами природного середовища, з якими пов'язана діяльність; за видами діяльності; за видами технологічних процесів (табл. 3).

Таблиця 3. Класифікація видів екологічного підприємництва [7, с. 8]

Класифікаційна ознака	Вид діяльності
Вид екодеструктивних процесів, що запобігаються завдяки відповідній діяльності	Порушення ландшафтів, механічне, біологічне, хімічне, фізичне забруднення (електромагнітне, радіоактивне, світлове, шумове та теплове)
Компоненти природного середовища, з якими пов'язана діяльність	Основні (повітря, відходи, вода, шум) та комплексні (повітря-вода, повітря-відходи, повітря-шум, вода-шум, відходи-шум, вода-відходи, повітря-вода-шум)
Види діяльності	Науково-дослідна, виробнича, консультативна, посередницька
Види технологічних процесів	Виробництво екологічно чистої продукції впровадження екологічно чистих виробничих процесів, енергозберігаючих технологій, скорочення витрат на виробництво, заміщення виробництва, переробка та регенерації відходів, випуск екологічно ситої продукції, що модифікує виробничі процеси інших фірм

Дослідники виділяють такі *основні сектори* екологічного підприємництва на початку XXI століття: підприємство, яке забезпечує природоохоронний ефект як побічний результат; цільове екологічне виробництво (засоби захисту, екологічно чисті продукти тощо); виробництво та збереження енергії; експертні, консалтингові технології. В економічно розвинених зарубіжних країнах основними видами екологічного підприємництва є виробництво різноманітного обладнання для контролю за забрудненнями доквілля, очищення повітря, води та газів, економії і збереження ресурсів, збирання, перероблення та утилізації відходів. Важливе місце відводиться виробництву органічних продуктів харчування, екологічно безпечних меблів, побутової хімії, будівельних матеріалів, двигунів для автомобілів. Для цього розвиваються, розповсюджуються та активно використовуються екологічно чисті промислові і сільськогосподарські технології. Актуальним та прибутковим видом бізнесу є збирання, сортування, перероблення та утилізація промислових і побутових відходів. Необхідність ліквідації згубних наслідків екологічних катастроф спонукала до активізації діяльності з очищення забруднених ґрунтів, водоймищ, підземних вод, закладення, відновлення лісонасаджень, з відновлення земних і водних екологічних систем. В останні десятиліття почали широко впроваджуватися консультативні, дорадчі послуги, зокрема екологічні консалтинг, моніторинг, аудит, страхування, сертифікація та паспортизація. В Україні екологічне підприємство як сегмент національного ринку сформувалося у 1988-1990 рр., але найбільшої активності досягло в останні роки. Поки що цей сегмент невеликий і включає у себе виробництво очисного обладнання, впровадження ресурсозберігаючих безвідходних технологій, використання відновлюваних джерел енергії. Для ліквідації негативних наслідків Чорнобильської катастрофи проводяться роботи з очищення водних, земельних ресурсів, захоронення екологічно небезпечних відходів тощо.

В рамках реалізації економічного механізму Кіотського протоколу виникла потреба у таких нових видах підприємницької діяльності екологічного спрямування як: екологічна оцінка квот по викидах парникових газів; дослідження та економічна оцінка екологічних функцій та екосистемних послуг природного середовища (депонування парникових газів, відтворення чистого повітря, води тощо); екологічна оцінка зміни клімату та оцінка екологічної шкоди від можливої зміни клімату; проведення екологічної інвентаризації викидів парникових газів за регіонами та галузями господарювання; розро-

бка проектів та заходів в рамках угод та проектів по торгівлі квотами.

Висновки. Забезпечення сталого розвитку України потребує формування теоретико-методологічних, інформаційних та практичних засад щодо ефективного функціонування екологічно орієнтованого підприємництва. Для цього необхідно, у першу чергу, поглибити наукові теоретичні і методичні дослідження щодо уточнення соціально-економічної сутності екологічного підприємництва, визначити єдині критерії ідентифікації, класифікації видів продукції, робіт, послуг природоохоронного призначення, розробити відповідні обліково-аналітичні форми для виділення їх окремими позиціями в бухгалтерському обліку, статистиці і звітності, а також втілити в життя систему заходів по розвитку екологічної освіти в Україні. Реалізації вищевказаних пропозицій сприятиме покращенню екологічного стану, вирішенню проблем раціонального використання природних ресурсів та підвищення екологічного, матеріального і духовного добробуту громадян і в цілому поліпшенню екологічної безпеки України.

1. В. Базилевич. Екологічний імператив економічної освіти в контексті глобалізаційних викликів // Вісник НАН України. – 2010. – № 8. – С. 15-19.
2. Базилевич В.Д., Вальтер Д., Хартманн В., Купалова Г. та ін. Глосарій зеленого бізнесу: українсько-німецько-російсько-англійський. – К.: Знання, 2010. – 518 с. 3. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. – К.: НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. – С. 771. 4. Гринів Л.С. Екологічна економіка: Навч. посіб. – Львів: "Магнолія 2006", 2010. – 360 с. 5. Екологічне підприємництво: Навч. посіб. /В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, В.М. Навроцький та ін. – К.: Мета, 2001. – 191 с. 6. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2006. – 367 с. 7. Шоган Г.І. Економічний інструментарій формування екологічного підприємництва // Автореф. дис. к.е.н. – Суми, 1999. – 20 с. 8. Глобальний договір: корпоративне громадянство у світовій економіці. – К.: Секретаріат мережі Глобального договору в Україні, 2008. – 6 с. 9. Global Compact Network. Огляд діяльності 2009. – К.: Секретаріат мережі Глобального договору в Україні, 2010. – 11 с. 10. Oswald J., Robin H. Conceptualising //Manchester Metropolitan University Business School Working paper Series Online, WP03/16, 2003. – 32 p. 11. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV із змінами та доповненнями. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>.

Надійшла до редколегії 11.10.11